

ФОРМИРАНЕ НА ПРАВОПИСНИ УМЕНИЯ ПРИ ИЗУЧАВАНЕ НА СЪГЛАСНИТЕ ЗВУКОВЕ – II КЛАС

Мария Маринова Гочева

СДК „Начален учител“, mmi_st@abv.bg

FORMATION OF SPELLING COMPETENCE IN STUDYING CONSONANTS IN THE 2ND GRADE

Maria Marinova Gocheva

Postgraduate qualification "Teacher in primary school", mmi_st@abv.bg

Abstract: The article analyzes the teaching of the spelling of the consonants in the elementary school. Types of phonetic errors and ways to overcome them are discussed. The main reasons for making spelling mistakes in consonants are shown. Some methodological ideas for the formation of spelling and construction competence in studying of consonants are suggested.

Key words: *spelling, consonants, spelling mistakes, methods, spelling exercises*

Овладеяването на българския език е една от най-важните задачи на съвременното ни училище. То е предпоставка за успешно обучение по всички учебни предмети и за развитие на интелектуалните качества, възможности и способности на учениците.

В началното училище се поставят основите на езиковата грамотност и култура на учениците и се формират умения и навици за правилна устна и писмена реч.

Изграждането на правописна компетентност се осъществява най-вече в начален курс /първи – четвърти клас/. **Грамотността** има решаваща роля за способността на личността **да се развива и да учи през целия живот**, да участва пълноценно в обществото. Затова отговорността на началния учител за правилното организиране на този процес е огромна.

Правописната грамотност на учениците е свързана и с **проучване на грешките им**, а това означава откриване на **причините за допускането им и целенасочена работа върху тях**.

Учебната програма на ДОС за очакваните резултати от обучението предвиждат да се усвои на емпирично равнище правописът на звучните съгласни, с което се поставя началото на целенасочено изграждане у второкласника на умения и компетентности за правилно писане.

Целта на настоящата разработка е да разкрие процеса на формиране на **правописна компетентност** и изграждане на **правописна бдителност** при изучаване на **съгласните звукове** по български език във втори клас.

Грамотността зависи не само от знанията по правопис, но и от редица други фактори: доколко ученикът правилно възприема звуковия състав на думата; разбира ли нейния смисъл, връзката и с други думи в изречението; чете ли добре; колко е богат активният му речник; доколко е развита свързаната му реч.

Много често малките ученици не могат да открият правописните особености (ортограмите), т. е. не знаят къде и как да приложат знанията си. Това показва, че ученикът не вижда **ортограмите – у него не е развита „правописна наблюдателност“**. А за да се научи да пише правилно, е необходимо да се научи да открива правописните особености на думите и да търси начин за проверка на правописа чрез сродни думи или чрез промяна на формата на думата.

При поправката на писмена работа учениците правят **корекциите механично** и в повечето случаи не се замислят върху отбелязаните поправки. Това е и една от причините да повтарят същите грешки в следващите часове по български език.

Друга причина за допускане на правописни грешки е липсата на **мотивационна основа**, а тя трябва да е: **уча, за да мога да се разбирам с другите чрез писмен текст**. За да се наложи този мотив е нужна система от **задачи**, в които правописната грешка е причина за дефект в комуникацията; използване на разнообразни методи и форми на работа - многоаспектни задачи, работа по алгоритми, нови интерпретации на преписа и диктовката; включване на повече занимателни форми, по-близка опора на нагледността; създаване на повече възможности за самопроверка и самооценка на собствените усилия, както и на тези на останалите. (Христовова, 1998: 16)

Неправилното дозиране на теоретичните правила и практическите упражнения води до следните групи несъвършенства:

Първо, учениците знаят **правописните правила теоретично**, но практически не ги прилагат, вследствие на което допускат правописни грешки. (Черникова, 2007: 102; Арие, 1990: 65)

Второ, учениците пишат сравнително правилно, но без да познават правилата, **интуитивно**, основавайки се на езиковия си усет. Ако социолингвистичната им среда се характеризира с книжовен изговор, то грешките са обикновено при нормативната разлика между изговор и правопис.

Пристъпвайки към изучаването на правописа, детето трябва да осъзнае, че писането **не е самоцел**, че в живота правописът е необходим **за общуването, за точността на речта**.

Една от най- съществените предпоставки за резултатност в обучението по правопис е правилното типологизиране на правописните грешки. За формирането на правописни умения при изучаването на съгласни звукове във втори клас значение имат правописните фонетични грешки, свързани с различни закономерни промени на звуковете в речта, вследствие на които има реално съществуващи ортограми. (Тинова, 1996: 36; Тодорова, 1990: 32)

Тези промени са причина за допускане на следните видове грешки при изучаването на съгласните звукове от второкласници.

- Грешки при **обеззвучаване на звучни съгласни в края на думата** (обеззвучаване на звучни съгласни в абсолютно краесловие).

В края на думата звучните съгласни Б, В, Г, Д, Ж, З, които са в слаба позиция, т.е след тях няма гласен звук, се обеззвучават, т.е чуват се като съответните беззвучни съгласни П, Ф, К, Т, Ш, С.

Проверката на тези думи може да се извърши по два начина:

- чрез **формите** на думата:

град – града, градът, градове, градовете (при съществителните от м.р., завършващи на съгласен, правописът на основната форма можем проверим с всичките останали четири форми);

хубав – хубавия, хубавият, хубава, хубавата, хубаво, хубавото, хубави, хубавите (при прилагателните имена правописът на основната форма можем да проверим с всички останали осем форми).

- чрез **сродни думи**, в които след ортограмата („съмнителния“ звук) има гласен:

град – градина, градеж, градя, ограда;

хубав – хубавица, хубавец, разхубавих се.

• Грешки при обеззвучаване на звучен съгласен пред беззвучен (асимиляция по беззвучност).

- Грешки при обеззвучаване на звучен съгласен пред беззвучен в началото на думата – вплете, вписа. Проверката в повечето случаи е чрез морфеман разбор и използване на познанията по правопис на представките.

- Грешки при обеззвучаване на звучен съгласен пред беззвучен в средата на думата – сладко, Владко. „К“, който е беззвучен, влияе на предходния звучен съгласен „Д“ и двата звука се уподобяват, т.е зазвучават като беззвучни, вследствие на което вместо звучния „д“ се чува беззвучният „т“. Проверката се прави чрез сродни думи, в които след „съмнителния“ звук има гласен: сладко – сладолед; Владко – Владимир. Проверката на прилагателните може да се прави и чрез основната форма на думата (м.р, ед.ч.): сладко – сладък; гладки – гладък. Тази правописна особеност затруднява учениците, защото откриват по-лесно форми на думата (най-вече множественото число), отколкото сродни думи. (Христозова, 1998: 44)

За изграждане на правописни умения при изучаване на съгласни звукове важно значение има изборът на подходящи методи и форми на работа.

С оглед на обучението по правопис определяща е ролята на **звуко-буквения** анализ. (Бояджиева, 1991: 35) Чрез него учениците се ориентират в съотношението между броя на звуковете и буквите, между изговор и правопис и откриват евентуално наличието на ортограма. Усилията трябва да са насочени към разграничаване на фонемата. Алгоритмично звуко-буквеният анализ може да се представи в следните стъпки:

Първо. Кой звук се чува?

Второ. Коя буква се вижда?

Трето. Има ли разлика между изговора и правописа?

Езиковият синтез като метод се използва на различни нива. Чрез синтез на звукове /букви/ в съответни думи се осмисля смислоразличителната (бор – пор; вея – фея; зърна – сърна; жал – шал; дом – том; гора – кора; лов – лъв) и формообразуващата роля на звука (книга – книги; мъж – мъже). (Христовова 1998:76, Георгиева 2002: 76)

Друг метод в обучението по правопис е **имитативният**. Методът е необходим при опознавателните признаци на ортограмата - буква или буквени съчетания, при които се допускат грешки. Такива са случаите на редуване между звучни и беззвучни съгласни. Позициите, в които се проявява това редуване, са две – в краесловие и в средисловие. В края или в средата на думата звучна съгласна се редува със съответната ѝ беззвучна: град-градът, бележа-бележка.

Методът на **моделирането** също се използва за обучение по правопис в началното обучение по български език. Моделите са своеобразно онагледяване на правописните особености на ортограмата. Онагледяването на съответна ортограма подпомага осмислянето на абстрактния характер на правописните явления. (Черникова, 2007: 103) При изучаване на съгласните звукове във втори клас този метод може да се използва, като се въведат знаците на обозначаване на звучен и на беззвучен съгласен, знак за разграничаване на изговора от правописа.

Основен метод за изграждане на правописна компетентност са **правописните задачи**. (Христовова, 1998: 77 ; Тинова, 1996: 33, Петрова, 1996: 73) Значение за формирането на правописни умения у второкласниците при изучаване на съгласните звукове имат следните задачи:

Упражнения, с които може да се провери възможността на учениците да **разпознават звучните съгласни**, да ги **разграничават от беззвучните** и да могат да ги **подредят по двойки**:

- да подредят и напишат в две редици буквите на звучните съгласни и на беззвучните съгласни;
- да подредят думите в три колонки в зависимост от вида на съгласните, които съдържат, без да се имат предвид позицията им (думи, съдържащи само звучни съгласни; думи, съдържащи само беззвучни съгласни и думи, съдържащи звучни и беззвучни съгласни): акробат, воден, седни, есен, животно, дървен, купи, гладен, пише;
- да заменят съответната звучна съгласна с беззвучната в думите.

Тази задача е свързана с осъзнаването на словообразователната функция на съгласните звукове: пот – под, коса – коза, плот – плод, гора – кора.

При някои допускането на правописна грешка може да доведе до неволна употреба на другата форма, при което се нарушава логиката на текста. Например при думите „рог“ и „рок“. Ако се сгреша и се напише неправилно противоположната на звучната „г“ – „к“, се получава грешка от рода на „Старият елен си счупи рок (рог)“.

• да свържат думи с моделите (схеми), на които отговарят, или да оградят буквите на звучните и беззвучните съгласни с различен цвят. Това изисква от тях добре да познават звучните и беззвучните съгласни и да могат да се ориентират в графичния модел, да осмислят знаците, с които се отбелязва звучната съгласна, беззвучната съгласна и гласната.

Задачи, с които може да се провери уменията на второкласници за **правилна употреба на звучните съгласни в края на думата**.

• алтернативен избор на буква от корелативните двойки звукове - звучен и беззвучен съгласен. Да зачертаят грешната буква:

гълъ ^{б/п}   покри ^{в/ф}   но ^{ж/ш} ми ^{к/г} (звучен и беззвучен съгласен в края на думата).

• да препишат само думите, които се пишат със звучна съгласна накрая
Тази задача е свързана с диференциране на звучните съгласни от съответните беззвучни: гърмеж, галош, сос, труд, праз, кит, сив, юг.

• да напишат кои букви са пропуснати в края на думата

Думите могат да бъдат представени и с илюстрации, за да могат децата и визуално да ги възприемат. От учениците се изисква писмено да направят проверката и след това да поставят липсващата буква.

карто_, ори_, нарци_, вла_, сня_, гра_

• определяне вида на правописната особеност

Да определят вида на допуснатите правописни грешки в думите грат, мрас, сняк, белек, нош, риболоф?

• използване на различни начини за проверка:

- разграничаване на „проверяващи“ думи от „непроверяващи“ думи

Подчертайте думите, с които можем да проверим правописа на първата дума.

хляб	сняг	гняв
хлебен	снежен	гнева
хлебче	снегът	гневлив
хлябът	снежко	разгневен
хлебарски	снегорин	гневен
хлебна	снегове	гневност

С тази задача се цели да се проверят уменията за откриване на силната позиция при съгласните в случаи на обеззвучаване на звучен съгласен в края на думата.

- да напишат коя дума се проверява с дадени думи

Прилагат правилото за проверка на звучните съгласни в края на думата.

Открийте правописа на коя дума проверяваме с думите КОРАБЕН, КОРАБОПЛАВАНЕ, КОРАБОСТРОЕНЕ; ЛЕВИЧАР, ЛЕВАШКИ, ЛЯВОТО; СТЬЛБА, СТЬЛБИЩЕ, СТЬЛБИЦА.

Проверяваме думите: кораб, ляв, стълб

- да проверят правописа на думите ГРАД, ХЛЯБ, МЛАД и ЛЕД чрез форми на думите или чрез сродни думи (съществителни имена, прилагателни имена, глаголи).

Форми на думата – градът, градове, хляба, хлябове, млада, млади, ледът, ледове

Сродни думи – градоначалник, градински, заградих, хлебар, хлебен, захлебих, младост, младичък, младее, ледник, леден, заледих

• да допишат изречение с подходящата дума, която е представена чрез илюстрация. Чрез тази задача може да се провери умението на учениците за правилното писане на думи, съдържащи звучни съгласни в края.

• даване на свои примери по дадена правописна особеност:

Напишете думи, в които има обеззвучаване на звучен съгласен в края на думата!

Упражнения, с които може да се провери умението на второкласници за **правилна употреба на звучните съгласни в средата на думата**.

• да изговарят двойки думи, за да разграничат случаите, в които звучният съгласен се чува като беззвучен;

• да препишат думите и да обяснят каква промяна настъпва със звучните съгласни пред беззвучните в средата на думата; да подчертаят буквите на звуковете, които се променят: мравка, ризка, гъбка, книжка, гледка

• да поставят липсващия звук, като предварително си направят проверка наум, използвайки изучените правила: лъ_че, сла_кар, вла_, коси_ба, дръ_ка

• да изберат звук от корелативните двойки съгласни:

Б или П?   В или Ф?   К или Г?

бе_че   ми_ка   фла_че

ха_че   опако_ка   пли_че

ро_ска   шка_че   носоро_че

• да зачертаят грешната буква: гле^л/_тка   беле^ж/_шка   носоро^г/_кче   ри^з/_ска

• определяне вида на правописната особеност:

Какъв е видът на допуснатите правописни грешки: почифка, вратовръска, Люпка, Влатко, блуска, веришка

• използване на различни начини за проверка

- разграничаване на „проверяващи“ думи от „непроверяващи“ думи:

Подчертайте думите, с които можем да проверим правописа на първата дума:

бебче	сладко	сватба
бебчета	сладост	сватовник
бебе	сладкар	сватбар
бебешки	сладолед	сватове
бебка	сладък	сватя
бебчо	сладкиш	сватби

С тази задача се цели да се проверят уменията за откриване на силната позиция при съгласните в случаи на обеззвучаване на звучен съгласен пред

беззвучен и при озвучаване на беззвучен съгласен пред звучен в средата на думата.

- да напишат коя дума се проверява с дадени думи. Прилагат правилото за проверка на звучните съгласни пред беззвучни съгласни в средата на думата.

Открийте правописа на коя дума проверяваме с думите КНИЖЕН, КНИЖАРКА, КНИЖАРНИЦА; ПОЧИВАМ, ПОЧИВЕН, ПОЧИВАЩ.

Проверяваме думите: книжка, почивка

- да проверят правописа на думите МРАВКА, ГРАДЧЕ, КРЪГЧЕ чрез техни форми или чрез сродни думи (съществителни имена, прилагателни имена, глаголи).

Форми на думата – града, градове; кръга, кръгове

Сродни думи – мравуняк, мравояд; градоначалник, градя; кръгов, кръговрат

• диференциране на думи с проверяем правопис от думи с непроверяем правопис

- да проверят правилно ли са написани определен брой думи - различават думите, при които могат да се приложат правилата, и думите с непроверяем правопис: Владко, тефтер, човка, морж, лодка, автобус, параход, евтин

- даване на свои примери по дадена правописна особеност

Да напишат думи, в които има обеззвучаване на звучен съгласен пред беззвучен в средата на думата.

• да включат в изречение думи с промени на звучните съгласни пред беззвучни и да докажат, че са написани правилно. С тази задача може да се провери уменията на учениците да извършват проверка на звучните съгласни пред беззвучните.

В условията на обучението за формиране на правописна компетентност при изучаване на съгласните звукове основно място има и **преписът**. (Христовова, 1998: 88)

Буквалният препис може да се използва в следните ситуации: неколкостепенен препис на една и съща дума с ортограма, която не подлежи на проверка и трябва да се запомни; препис на думи, съдържащи ортограми от един и същи вид – асимилация по беззвучност (вплитам, тежко, сладкарница); препис на изречения или текст, съдържащи ортограми, с цел упражняване и запомняне на начина на писане на думите; препис на думи, изречения и текст със задача да се подчертаят ортограмите и да се посочат думи и начини за проверка.

Преписът може да бъде **подборен**, т.е. преписват се определени части от текста, за да се усвои определено правописно знание /например преписване на думи, при които звучният съгласен се изговаря и чува като беззвучен/.

Чрез различните видове **диктовки** (обяснителна, предпазна, подборна, самодиктовка, контролна) се констатира уменията на учениците

за правилно писане на звучните съгласни в текст, който чуват в момента. (Петрова, 1996: 74, Петкова, 2016: 79, Георгиева, 2002: 104)

Целта на всички тези методи и форми е изостряне на **правописната зоркост** на малките ученици, овладяване на **алгоритъм** за приложение на правописно правило, формиране на умение за **контрол и самопроверка**.

Правописната грамотност на учениците от началното училище е важно условие както за уточняване на тенденциите за по-успешно конструиране на бъдещото обучение по правопис, така и за формиране на дидактическия профил на ученика.

Добри резултати в обучението по правопис на звучните съгласни във втори клас могат да се постигнат при:

- целенасочено използване на занимателни форми, които съответстват на възрастта на учениците и водят до неусетно, непринудено усвояване на правописните норми на езика;
- диагностика на типовете правописни грешки на второкласници и целенасочена работа по преодоляването им;
- уместен подбор на методи на обучение по правопис.

Учениците на практика трябва да се убедят, че това, което изучават в училище, е по силите им. Основна задача на всеки учител е да мотивира дейността им, да стимулира желание за изява в часовете по български език.

ЛИТЕРАТУРА

1. АРИЕ, Ж. Грешките – средство за овладяване на правописа. В: Начално образование, 1990, кн. 3.
2. БОЯДЖИЕВА, Ив. Отново за обучението в правоговор и правопис. В: Начално образование, 1991, №2.
3. ГЕОРГИЕВА, М. Обучението по български език в началното училище. Ш., 2002.
4. ПЕТКОВА, А. Равнище на формираност на правописните умения на второкласниците. В: Образование, 2016, кн. 3
5. ПЕТРОВА, М. Основни въпроси от методиката на обучението по български език в I – IV клас. Пловдив, 1996
6. ТИНОВА, В. Правописните грешки на учениците от началните класове – причини и работа върху тях. В: Начално училище, 1996, №3.
7. ТОДОРОВА, Й. Изграждане на правописни умения и навици у учениците. В: Начално образование, 1990, кн. 2.
8. ХРИСТОЗОВА, Г. Обучението по правопис в началните класове – методически проекции. П., 1998.
9. ЧЕРНИКОВА, А. Формиране на правописни умения у второкласници при изучаване на съществително и прилагателно име. В: Начално училище, 2007, кн. 4.